

ДУБ М.ЗАЛІЗНЯКА: З ІСТОРІЇ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ РОБОТИ

Стаття присвячена проблемі вивчення, охорони та збереження пам'ятки природи тисячолітнього дуба М.Залізняка. В ній розглядаються етапи дослідження вікового дерева, основні пам'яткоохоронні заходи, проведені для підтримки його життєдіяльності.

Ключові слова: охорона пам'яток природи, вікове дерево, дуб М.Залізняка, пам'ятки Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».

Статья посвящена проблеме изучения, охраны и сохранения памятника природы тысячелетнего дуба М.Зализняка. В ней рассматриваются этапы исследования векового дерева, основные охранные мероприятия, проведенные с целью поддержки его жизнедеятельности.

Ключевые слова: охрана памятников природы, вековое дерево, дуб М.Зализняка, памятники Национального историко-культурного заповедника «Чигирин».

This article is about a problem of investigation, saving and protection the monument of nature the millennial oak of M.Zaliznyak. It describes about the stages of research of the tree, the main protection measures in order to obtain it activity.

Keywords: protection the monuments of nature, the oak of M.Zaliznyak, the monuments of National historical and cultural reserve Chyhyryn.

Найбільш цінною живою перлиною Богданового краю є пам'ятка природи національного значення Холодний Яр. Це реліктовий лісовий масив, який ще у XVIII ст. становив єдине ціле з іншими лісами лісостепової зони України і простягався від Карпат до Дніпра, від р. Рось до Херсонських степів. Внаслідок розвитку промисловості в XIX ст. і вирубування лісових насаджень лісовий масив був розірваним на сотні окремих лісових урочищ. Значної шкоди зазнали ліси в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн, його продовжували знищувати і в тяжкий післявоєнний період. Саме тому сьогоденні пам'яткам флори Холодного Яру переважно 50-70 років, проте поміж них зустрічаються справжні патріархи середньовічного лісу. І, безумовно, найстарішим і найвідомішим серед них є тисячолітній дуб Максима Залізняка, який зростає біля хутора Буда Чигиринського району на схилі Кириківського яру. Свою назву дерево отримало на честь головного ватажка національно-визвольного повстання Коліївщини – М.Залізняка. За народними переказами, під шатром дуба відпочивали керівники повстанських загонів С. Наливайко, П. Павлюк, Б. Хмельницький, С. Неживий, а також

великий український поет Т. Шевченко. Йому присвячено українську народну пісню «Ой чого ти, дубе, на яр похилився?».

Сьогодні дуб М.Залізняка є одним із найстаріших дерев України, він входить до десятки найбільших вікових дерев Європи, є переможцем Всеукраїнського конкурсу «Національне дерево України» (номінація «Меморіальне дерево України»). Його висота – 30м, обхват стовбура на висоті 130 см – 9,0 м, вік – понад 1000 років.

Звісно, тисячолітній вік залишив на дубі-красені свої сліди: періодично всихають окремі гілки, через все дерево згори до низу проходить слід від удару блискавки – частина стовбура не має кори. Старожили згадують, що найбільш

жахливий стан дуб мав наприкінці 50-х років ХХ ст.: майже по всьому дереву поширився процес гниття кори. Саме в цей час через дану місцевість прокладали лінію електропередач з Кам'янки до Мельників, якраз біля дуба. Оскільки дерево було дуже велике та ще й гниле, його рекомендували зрізати. І саме тоді над дубом був проведений чи не найцікавіший захід, спрямований на порятунок його життя. Біля дуба змурували піч, де варили сироп з меду (неподалік стояла пасіка жителя с. Мельники Тихона Шпильового). По спеціально замовленій величезній драбині цим сиропом вночі поливали весь стовбур дерева. І так робили два тижні поспіль. На солодке дерево злітались бджоли і поступово виносили мед разом з гнилістю. Кора стала абсолютно чистою і, можна

сказати, що дуб народився вдруге. Ініціатором і виконавцем цієї справи був головний лісничий Креселецького лісництва Олександр Андрійович Найда [1, с. 1].

У 1965 році в Україні відновлює свою діяльність Товариство охорони пам'яток історії та культури (УТОПК). До 200-річчя селянсько-козацького повстання під проводом М. Залізняка Черкаською обласною та Чигиринською районною організаціями було розроблено ряд заходів щодо відтворення та впорядкування визначних місць колиски Коліївщини – Холодного Яру [6, с. 58]. У 1968 році за безпосередньої участі О.А. Найди, який був почесним членом УТОПК, у Холодному Яру на місці визначних історичних подій були встановлені пам'ятні знаки. Саме тоді була встановлена охоронна дошка біля дуба М. Залізняка та паркан. Вперше також біло здійснене органічне підживлення дерева. Враховуючи величезну історичну та природну цінність Холодного Яру розпорядженням Ради Міністрів УРСР від 01 листопада 1968 року лісове урочище Холодний Яр оголошене було пам'яткою природи національного значення і рішенням Черкаського обласного виконавчого

комітету від 27 червня 1972 року № 367 віковічне дерево дуба – пам'яткою природи місцевого значення [5, с. 56].

Колектив лісництва на чолі з О.А. Найдою протягом двох наступних десятиліть систематично проводить роботи по відтворенню Холодноярських лісів та підтримці життєдіяльності дуба М. Залізняка.

У 1989 році був створений Чигиринський державний історико-культурний заповідник «Чигирин» з філіалом «Холодний Яр», працівники якого мають опікуватися пам'яткою [3, с. 1]. У середині 1990-х років було створено комісію у складі Мельниківського сільського голови С. Зінченка, лісничого Креселецького лісництва В. Фіалковського та завідувача філіалом «Холодний Яр» НІКЗ «Чигирин» Б. Легоняка. Члени комісії зробили візуальне обстеження дерева та спланували першочергові заходи щодо підтримки життя «патріарха» місцевої флори [2, с. 1]. Поступово до пам'яткоохоронної роботи долучилися Черкаське товариство охорони природи, Державне лісогосподарське об'єднання «Черкасиліс», обласна організація «Зелений світ», науково-технологічний центр «Сенсор». Представниками даних організацій у 2000 році був розроблений екологічний проект порятунку дуба М. Залізняка.

В рамках даного проекту за співпраці вищеназваних організацій навколо дерева був встановлений металевий паркан, двічі на рік проводиться обрізка сухих гілок і зламів, консервація зрізів, пошкоджень і дупел, розпушування ґрунту та внесення органічних і мінеральних добрив. З метою популяризації пам'ятки були видані буклети «Велетень ХХІ ст. Екологічний проект», «Тисячолітній дуб М.Залізняка», «Холодний Яр – пам'ятка історії та природи», фотопутівник «Холодний Яр».

У 2002 році за участі НІКЗ «Чигирин», Державного лісогосподарського об'єднання «Черкасиліс», обласного товариства охорони природи, Національного аграрного університету (м. Київ), Міжнародного товариства Досліджень та Охорони дерев (Польща) біля дуба був проведений науково-практичний семінар. Учасники семінару провели діагностичні, опоряджувальні та лікувальні роботи дуба, окрім того, найбільші скелетні гілки дерева були закріплені спеціальними еластичними пасками системи «Кобра». Також польськими спеціалістами були надані наукові рекомендації щодо консервації зрізів та пошкоджень, обробки дерева проти шкідників та захворювань.

У 2003-2004 рр. посильну допомогу в збереженні пам'ятки надали Київський інститут туризму та банк «Київ», за рахунок яких були здійснені певні рятувальні та опоряджувальні роботи. Зокрема, облаштовано дерев'яний настил навколо дуба, який захищає ґрунт від затоптування та спеціальний підхід до дерева.

У жовтні 2009 року на базі Національного-історико культурного заповідника «Чигирин» відбувся I Міжнародний науково-практичний семінар «Технологічні особливості охорони, збереження та лікування багатовікового історичного дерева дуба М. Залізняка». Організаторами заходу виступили НІКЗ «Чигирин» та Національний університет біоресурсів і природокористування України. У семінарі також взяли участь фахівці Державної служби заповідної справи Міністерства екології України, Державного управління охорони

навколишнього природного середовища в Черкаській області, Білоцерківського Національного аграрного університету, Канівського природного заповідника, Державного лісогосподарського об'єднання «Черкасиліс», Черкаського обласного товариства природи, фірми «Лісовий парк» з Польщі та інших установ і організацій.

Учасники семінару обмінялись досвідом роботи з багатовіковими деревами, провели першочергові рятувальні заходи. Зокрема, групою арбористів були видалені сухі та хворі гілки, встановлені канатні системи типу «Кобра». Науковці та спеціалісти розробили рекомендації щодо охорони і збереження дуба та організації зони охорони пам'ятки [4, с. 18-19].

Протягом 2010-2011рр. згідно з рекомендаціями I-го Міжнародного науково-практичного семінару співробітниками НІКЗ «Чигирин» було здійснено ряд пам'яткоохоронних заходів. Зокрема, знятий дерев'яний настил, проведений хімічний аналіз ґрунту та здійснено його підживлення мінеральними і органічними добривами. На даній ділянці висаджено трав'яний покрив, характерний для дібров, а саме: барвінок хрещатий, тюльпан дібровний, проліска сибірська та звичайна, підсніжник складчатий. По периметру крони встановлено дубову огорожу ажурного типу, поруч з якою висаджено у кілька рядів граб звичайний.

Оскільки дуб Максима Залізняка є своєю туристичною Меккою Черкащини (щороку він приймає близько 35 тисяч рекреантів), то неабияким здобутком стало облаштування оглядового майданчика для туристів. Майданчик розміщений у зоні регульованої рекреації за межею проекції крони. Наявність у ньому доріжки з твердим покриттям дає можливість приймати відвідувачів без нанесення шкоди пам'ятці.

У жовтні 2011 року Національним історико-культурним заповідником «Чигирин» у співпраці з Національним університетом біоресурсів і природокористування України був проведений II Міжнародний науково-практичний семінар «Технологічні особливості охорони, збереження та лікування багатовікового історичного дерева дуба М. Залізняка». Окрім зазначених раніше учасників, до заходу долучились нові організації та установи, приватні особи. Семінар проходив у два етапи. Першого дня були заслухані та обговорені доповіді учасників щодо досвіду збереження вікових дерев, а наступного дня проведені рятувально-опоряджувальні роботи на пам'ятці. Також фахівці визначили фізіологічний стан дерева, на основі чого розробили рекомендації щодо подальших дій зі збереження та лікування 1000-літнього велетня. Зазначимо, що польські колеги на «відмінно» оцінили проведені протягом останніх двох років пам'яткоохоронні заходи, які позитивно вплинули на стан дерева та прилеглої території.

Отже, по-перше, тісна співпраця багатьох організацій та установ, меценатів, проведення науково-практичних семінарів мають бути постійними, по-друге, справа охорони і збереження пам'ятки, організація та проведення постійного моніторингу за станом багатовікового дерева потребує значної фінансової і методичної допомоги.

Бібліографічні посилання:

1. Акт візуального обстеження пам'ятки природи та історії дуба М. Залізняка / Науковий архів Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». – Чигирин, 1999.
2. Кушнір А.І., Суханова О.А., Кушнір І.Л. Наукове заключення стану унікальної пам'ятки європейської і світової природи багатовікового історичного дерева – «Дуба Максима Залізняка» і необхідні заходи щодо його лікування. / А.І.Кушнір, О.А. Суханова, І.Л.Кушнір. – Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2010р. – 25 с.
3. М.П.Д. автора І.В. Чепурної: Колісник В.П., 1935 р.н., м. Чигирин.
4. Постанова РМ УРСР від 7 березня 1989 р. № 77 «Про оголошення комплексу пам'яток історії, культури та природи м. Чигирин, с.Суботова і урочища Холодний Яр у Черкаській області державним історико-культурним заповідником» / Науковий архів Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». – К., 1989.
5. Природно-заповідний фонд Черкаської області / Коноваленко Т.Ф., Барило О.С., Карастан І.М. – Черкаси, «Вертикаль», 2006. – 195 с.
6. Чепурна І.В. Пам'яткоохоронна робота на Чигиринщині у 50-60 рр.. ХХ ст. / І.В. Чепурна // Черкащина в контексті історії України: матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції Черкащини. – Черкаси, «Ваш дім», 2008. – 383с.

Надійшла до редколегії 18.04.2012 р.